

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
кафедра соціальної роботи та інклюзивної освіти

Допущено до захисту

Завідувач кафедру

 Катерина ПЕТРОВСЬКА

«24» листопада 2024

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ
ОСОБАМИ, ЯКІ МАЮТЬ ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ
РОЗЛАД**

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувачка другого (магістерського)

рівня вищої освіти, групи м23СР-з

Галузь знань 23 Соціальна робота

Спеціальність 231 Соціальна робота

Освітньо-професійна програма: Поствоєнна
соціально-психологічна реабілітація

Ульяна СЕЛЕЗНЬОВА

Керівник: к. пед. н., доц. Анастасія ТУРГЕНЄВА

Рецензент: к. псих. н., доц. Олена СТАРИНСЬКА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ, ЯКІ МАЮТЬ ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД.....	7
1.1. Сутність і проблеми внутрішньо переміщених осіб у сучасних умовах.....	7
1.2. Посттравматичний стресовий розлад: психологічні та соціальні аспекти.....	12
1.3. Методи та форми роботи з внутрішньо переміщеними особами, які мають посттравматичний стресовий розлад.....	16
Висновки до першого розділу.....	20
РОЗДІЛ 2. РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ, ЯКІ МАЮТЬ ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД.....	22
2.1. Оцінка потреб і проблем внутрішньо переміщених осіб, які мають посттравматичний стресовий розлад.....	22
2.2. Програма соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб, які мають посттравматичний стресовий розлад.....	37
Висновки до другого розділу	43
ВИСНОВКИ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47

ВСТУП

Однією з найважливіших гуманітарних проблем сучасної України є збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, зумовлене військовими діями та іншими кризовими подіями. Значна частина цих людей, опиняючись у складних життєвих обставинах, потерпає від наслідків психотравмуючих подій, що можуть призводити до формування посттравматичного стресового розладу. Згідно з даними фахівців у галузі психології та психіатрії, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) є складним комплексом симптомів, який потребує комплексної підтримки з боку соціальних служб, медичних установ та громадських організацій. Ефективна допомога особам із ПТСР передбачає не лише психологічну реабілітацію, а й проведення фахової соціальної роботи, яка сприятиме ресоціалізації та інтеграції постраждалих у громади.

Актуальність теми зумовлюється, по-перше, масштабною явища внутрішнього переміщення в Україні та його негативними соціально-економічними наслідками. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) часто стикаються з такими проблемами, як пошук житла, працевлаштування, отримання соціальної та медичної допомоги, адаптація до нових умов життя. Якщо до цих викликів додається ПТСР, ризик соціального відчуження та погіршення психічного стану зростає в рази.

По-друге, забезпечення доступу ВПО, які мають посттравматичний стресовий розлад, до якісних послуг у галузі соціальної роботи та психологічної допомоги є стратегічно важливим завданням для України. Вчасна підтримка запобігає розвитку хронічних форм психічних розладів, знижує рівень соціальної напруги в громадах та сприяє формуванню позитивного мікроклімату.

По-третє, сучасні євроінтеграційні прагнення України передбачають узгодження державної політики у сфері соціального захисту з міжнародними стандартами, зокрема з положеннями Конвенції про права осіб з інвалідністю

та принципами Всесвітньої організації охорони здоров'я. Тому розроблення ефективних моделей соціальної роботи з особами, які мають ПТСР, є одним із пріоритетних напрямів реформування системи соціального захисту в Україні.

Науковий та практичний інтерес до питання посттравматичного стресового розладу й соціальної підтримки постраждалих осіб має тривалу історію у світовій науці. Перші ґрунтовні описи ПТСР містяться у працях зарубіжних дослідників, зокрема Б. Колка (B.Kolk) та Дж. Герман (J. Herman). У їхніх дослідженнях висвітлюються біопсихосоціальні чинники формування ПТСР та пропонуються методики психологічної допомоги.

Серед українських науковців і дослідників, які в різний час та в різних аспектах вивчали проблематику соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами, зокрема й тими, хто має посттравматичний стресовий розлад можна виокремити наступних: О. Міхеєва (внутрішнє переміщення, соціальні та культурні наслідки війни в Україні, механізми інтеграції та ресоціалізації ВПО), Г. Євтух (проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи, у тому числі питання організації допомоги вимушено переміщеним особам, профілактики та подолання наслідків психотравмуючих подій), С. Миронова (психологічні аспекти травматичного досвіду, зокрема ПТСР, а також соціально-психологічний супровід людей, які пережили бойові дії й вимушене переміщення), Н. Рянова (проблеми діагностики та корекції посттравматичного стресового розладу в осіб, які постраждали від воєнних дій, а також аспекти організації соціальної допомоги), Т. Биляк (практичний досвід у сфері соціальної роботи з родинами та окремими особами, що пережили військові конфлікти) та інші.

В Україні науковці також приділяють значну увагу вивченню психологічних наслідків травматичного досвіду, зокрема розробляють адаптовані до вітчизняного контексту методики діагностики та психокорекції ПТСР. Натомість проблема організації соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами з ПТСР досліджена недостатньо повно, хоча починає набувати дедалі більшої уваги в наукових колах. Частково вона розглядається

в контексті загальних питань соціального захисту ВПО, проте спеціалізовані комплексні дослідження, що містять відпрацьовані інструменти соціального супроводу, досі залишаються обмеженими.

Окремі аспекти соціальної роботи з ВПО, які мають ПТСР, відображені в працях з кризового консультування, психологічної реабілітації ветеранів бойових дій та сімей, які пережили військові конфлікти. Проте системне застосування цих напрацювань щодо внутрішньо переміщених осіб в умовах сучасної України залишається недостатньо вивченим.

Таким чином, подальше ґрунтовне дослідження проблеми набуває особливої важливості, оскільки його результати сприятимуть удосконаленню практичної діяльності соціальних працівників та ефективнішому реагуванню держави і суспільства на виклики, пов'язані з посттравматичним стресовим розладом у внутрішньо переміщених осіб.

Об'єкт дослідження: внутрішньо переміщені особи.

Предмет дослідження: соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами, які мають ПТСР.

Мета дослідження: визначення особливостей прояву ПТСР у внутрішньо переміщених, оцінка їх потреб та на її основі розробка програми соціальної підтримки ВПО, які мають ПТСР.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз проблем внутрішньо переміщених осіб.
2. Розглянути психологічні та соціальні аспекти прояву посттравматичного стресового розладу.
3. Дослідити потреби та проблеми внутрішньо переміщених осіб, які мають посттравматичний стресовий розлад.
4. Розробити програму соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб, які мають посттравматичний стресовий розлад.

Методи дослідження: теоретичні методи: аналіз літературних джерел, порівняльний аналіз, синтез та узагальнення інформації); емпіричні методи: шкала депресії Бека, коротка шкала депресії та ПТСР, госпітальна шкала

тривоги та депресії, шкала оцінки впливу травматичної події, методи обробки даних (кількісний аналіз, якісний аналіз), методи математичної статистики.

Структура дослідження: кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 50 сторінок, із них основного тексту – 46 сторінок.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу комплексно проаналізувати проблему внутрішньо переміщених осіб, які мають посттравматичний стресовий розлад, і виконати поставлені завдання.

1. Проаналізовано проблеми внутрішньо переміщених осіб. У ході вивчення літературних джерел, законодавчих актів та аналітичних звітів було встановлено, що ВПО стикаються з житловими, економічними, правовими й соціально-психологічними труднощами. Масштабність викликів зумовлена військовими діями, руйнуванням соціальної інфраструктури та браком належних механізмів державної підтримки. Ці чинники поглиблюють маргіналізацію переселенців та ускладнюють їх інтеграцію в громади.

2. Визначено психологічні та соціальні аспекти прояву посттравматичного стресового розладу у ВПО. Встановлено, що ПТСР значно ускладнює процес адаптації та посилює негативні наслідки переміщення. Для осіб із бойовим досвідом або таких, що стали свідками насильства, характерні тривожність, депресія, флешбеки, емоційна гіперзбудливість і соціальна ізоляція. Соціальні чинники (втрата соціальних зв'язків, складні житлові умови, дискримінація) додатково поглиблюють психотравмуючий ефект. Міждисциплінарний підхід у вивченні ПТСР засвідчив вагому роль комплексної, багатовимірної підтримки: поєднання психологічної допомоги, розвиненої системи соціальних послуг та інтеграції в місцеву громаду.

3. Досліджено потреби й проблеми ВПО з ПТСР, було проведено емпіричне опитування 28 переселенців, а також використано низку психодіагностичних методик (Шкала депресії Бека, Коротка шкала тривоги, депресії та ПТСР, Госпітальна шкала тривоги та депресії, Шкала оцінки впливу травматичної події). Результати засвідчили високий відсоток респондентів із вираженими симптомами депресії, тривоги й посттравматичних реакцій. Майже три чверті опитаних виявили середній чи високий рівень психоемоційного напруження. Це підкреслює необхідність

термінової та комплексної допомоги, яка враховує індивідуальний стан людини та наявні ресурси для відновлення.

4. Розроблено програму соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб із ПТСР. Запропонована програма «Шлях до відновлення» складається з десяти занять і включає як психологічну, так і соціальну складові: техніки саморегуляції, елементи арт-терапії й творчих методів, вправи з розвитку комунікації та взаємодії в групі, а також компоненти, що сприяють залученню до життя громади. Такий підхід допомагає зменшити депресивну та тривожну симптоматику, запобігти вторинній травматизації, підвищити рівень самооцінки й сформувати у ВПО впевненість у власних силах. Крім того, програма спрямована на розширення соціальних контактів і розвиток у переселенців почуття належності до приймаючої громади.

Таким чином, узагальнення отриманих результатів свідчить, що комплексне вирішення проблем ВПО, які мають ПТСР, вимагає багатовимірного підходу: від розуміння специфіки переміщення та його соціально-економічних наслідків до розроблення й упровадження системної програми підтримки, орієнтованої на психологічні, соціальні й правові аспекти. Запропонована програма є вагомим внеском у розбудову сучасної моделі соціальної роботи з ВПО, створює передумови для поліпшення їхнього психічного здоров'я й сприяє подоланню кризових станів та успішному включенню до громади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бірюкова М., Рущенко І., Ляшенко Н., Григор'єва С. Біженці і внутрішньо-переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. Т. 25. №. 6. С. 143-156.
2. Важливі навички в періоди стресу : ілюстроване керівництво. URL: <https://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2021/03/Posibnyk-Vazhlyvi-navychky-v-periody-stresu.pdf>
3. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. 448 с.
4. Герасименко Л. О., Скрипніков А. М., Ісаков Р. І. Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад: навч. посіб. К. : ВСВ «Медицина», 2023. 120 с.
5. Грандт В. В. Психологія травмуючих ситуацій : методичні рекомендації до практичних занять для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Психологія» освітньо-професійної програми «Психологія». Запоріжжя : ЗНУ, 2024. 40 с.
6. Григоренко І. О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. Полтава : ПНПУ, 2017. 100 с.
7. Зайцева О. В. Психологічні механізми резильєнтності внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану. *Соціально-психологічні технології розвитку особистості* : зб. наук праць за матеріалами VIII Усеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів, Херсон : Херсон ; Івано-Франківськ : ХДУ, 2023. С. 111-116.
8. Зінченко О. С. Теоретичні засади дослідження соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. №4 (29). С.47-53.

9. Карамушка Л., Карамушка Т. Емпіричне дослідження особливостей психічного здоров'я вимушених «внутрішніх» переселенців в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2022. № 2(26). С. 48-59.
10. Кушнікова С. В. Психологічна підтримка вимушених переселенців в умовах війни. *Наукові перспективи*. 2022. № 11(29). С.419-428.
11. Лозінська Н. С. Психотравма як наслідок травматичного стресу в різних напрямках сучасної психології. *Вісник Національного університету оборони України*. 2018. Вип. 2. С. 65-73.
12. Михайлова О. І. Стрес та посттравматичний стресовий розлад у психологічних дослідженнях: хрестоматія / упорядник О. І. Михайлова. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 249 с.
13. Могильова Н. М. Особливості психічного здоров'я та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни: досвід України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 2. С. 81-85.
14. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *Social Work and Education*. 2022. Vol. 9, No. 1. pp. 89-99.
15. Підтримка ментального здоров'я в часи війни. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny>
16. Посібник із психічного здоров'я і психосоціальної підтримки на рівні громади в умовах надзвичайної ситуації та переміщення населення. Друге видання. Міжнародна організація з міграції (МОМ), 2022. 232 с.
17. Посттравматичний стресовий розлад : навч. посіб. / Венгер О. П. та ін. Тернопіль : ТДМУ, 2016. 260 с.
18. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII : станом на 30.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/ed20231230#Text>

19. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л. А. та ін. ; за ред. Волинець Л. С. К. : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.

20. Психологія екстремальних та кризових ситуацій : навч.-метод. посібник / О. Г. Романовський [та ін.] ; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків : Іванченко І. С., 2022. 356 с.

21. ПТСР та загострення хронічних хвороб : як війна вплине на здоров'я українців. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/01/infografika/suspilstvo/ptsr-tazahostrennya-xronichnyx-xvorob-yak-vijna-vplyne-zdorovya-ukrayinczi>

22. Саранча І. Г., Халамендик М. В. Психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб в умовах війни. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології* : матеріали ІХ Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції (15-16 березня року, Київ) / за ред. Ю. М. Швалба. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 142-144.

23. Семигіна Т. В., Гусак Н. Є., Трухан С. О. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. *Український соціум*. 2015. № 2. С. 65-72.

24. Сердюк Л. З. Самодетермінація психологічного благополуччя особистості: монографія / Л. З. Сердюк, І. В. Данилюк, В. В. Турбан, О. І. Пенькова, Н. Д. Володарська [та ін.]; за ред. Л. З. Сердюк. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 236 с.

25. Трубавіна І. Акценти в соціальній роботі з внутрішньо переміщеними особами в умовах війни 2022. *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., Полтава, 19–20 трав. 2022 р. Полтава, 2022. С. 384-386.

26. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 160 с.

27. Успенська О. В. Переживання людини в ситуації війни очима ВПО. *Редакційна колегія*. 2024. С. 384.

28. Що треба знати про посттравматичний стресовий розлад. 2019.
URL: <https://moz.gov.ua/uk/scho-treba-znati-pro-posttravmatichnij-stresovij-rozlad>